

NOVÁ EDIČNÍ ŘADA ORBIS PHAENOMENOLOGICUS

Nakladatelství Karl Alber ve Freiburgu i. Br. začíná v letošním roce realizovat pozoruhodný ediční projekt. Pod titulem ORBIS PHAENOMENOLOGICUS bude vycházet knižní řada, jejímž cílem je poskytnout rozsáhlý přehled o současném stavu fenomenologického bádání v rozličných kulturních oblastech a zároveň přinést dosud nezveřejněná nebo těžko přístupná díla původní fenomenologické literatury. Čižádost edice je maximální vydavatelská pečlivost, takže každý svazek bude vybaaven bohatými doprovodnými texty, komentáři, bibliografemi, rejstříky a dokumenty.

Řada je členěna na pět základních oddílů:

I. Přenos fenomenologie pro ostatní filosofické a vědecké disciplíny (např. pro ontologii, logiku, antropologii, etiku, estetiku, matematiku, psychologii, sociologii);

II. Fenomenologie ve svém vztahu k dějinám a současnosti filosofie (od před-sokratiků až k postmoderně a východnímu způsobu myšlení);

III. Jednotlivá fenomenologická témata (pravda, svět, tělesnost, realita, intersubjektivita, řeč, čas);

IV. Osobnosti a oblasti (díla jednotlivých autorů a směry v určitých zemích či regionech);

V. Texty - původní díla a překlady.

Nás může zajímat, že pro oddíl IV. je plánován také svazek, věnovaný Janu Patočkov.

Díla budou vycházet v němčině a angličtině.

Vydavateli jsou Kanh Kyung Cho (USA), Yoshitiro Nitta (Tokyo) a Hans Rahner Sepp (Freiburg i. Br.). Svým personálním obsazením chce ediční řada naznačit další konkrétní zájem: přispět i na fenomenologické půdě k celosvětovému dialogu mezi východem a západem.

Prvním svazkem, který vychází letos, je v rámci oddílu V. dosud nevydané dílo ruského fenomenologa a estetiky Gustava Speira: *Die Hermeneutik und ihre Probleme* (vyd. A. Haardt a R. Daube-Schackel). Následující svazek má být věnován mnichovsko-göttingenské škole (vyd. H. R. Sepp), další budou konkrétně zaměřeny např. na tato témata: Fenomenologie a Mahájána-Budhismus (odd. II), Freiburská fenomenologie (IV), Problém světa ve fenomenologii (III), Fenomenologie ve východní Asii (V), Fenomenologie a teorie poznání (I), Fenomenologie a etika (I), Fenomenologie a novokantovství (II), Pojem času ve fenomenologii (III) a jiné.

Ivan Blecha

TEXTY

ODPOVĚĎ NA OTÁZKU: CO JE TO OSVÍCENSTVÍ?

IMMANUEL KANT

Osvícenství¹ je vykročení člověka z jeho jím samým zavinené nesvéprávnosti. Nesvéprávnost je neschopnost používat svůj vlastní rozum bez cizího vedení. Tato nesvéprávnost je zavinená námi samými, když její příčinou není nedostatek rozumu, ale nedostatek rozhodnosti a odvahy používat ho bez cizího vedení. Sapere aude! Měj odvalu používat svůj vlastní rozum!, je tedy heslem osvícenství.

Lenost a zbabělost jsou příčinou, proč tak značná část lidí, i když je příroda již dávno zprostila cizího vedení (naturaliter majoremes),² přesto raději zůstává po celý život nesvéprávná, a proč je pro jiné tak snadné prohlásit se za jejich poručníky. Být nesvéprávný je tak pohodlné! Mám-li knihu, která je za mne moudrá, duchovního, který řeší otázky mého svědomí, lékař, který určuje moji dietu atd., nemusím se aspoň sám namáhat. Mohu-li zaplatit, nemusím myslet; jím už tu nepřijemnou práci udělají za mne. O to, aby největší část lidí (většně celého kráského pohlaví) považovala krok k svéprávnosti - kromě toho, že je obtížný - také za velmi nebezpečný, po-

¹ Německý výraz "Aufklärung" má v češtině několik významů; označuje buď činnost, "osvětování", buď výsledek této činnosti, "osvícení", popř. "osvícenost", nebo končtne hnutí či epochu, které si učinily osvětování vlastními cílem - "osvícenství". Rozhodující je kontext; ani ten však není vždy jednoznačný. (pozn. překl.).

² *Majoremis*, e. zvaniko z *major annis* = pinoletý, dospělý. (pozn. překl.).

starají se už omi poručenci, kteří na sebe dobohotivě vzali vrchní dohled nad nimi. Když byli nejdřív své stádečko ohlupili a pečlivě zajistili, aby se tito klidni tvorové neodvázili učinit ani krok bez vodítka, na které je uvázali, ukazují jim nebezpečí, které by jim hrozilo, kdyby se pokusili jít sami. Po pravdě řečeno, není to nebezpečí zas tak velké, neboť po několika pádech by se nakonec i oni naučili chodit; takový příklad ale čini bojačným a odraňuje obvykle od všech dalších pokusů.

Pro každého jednotlivého člověka je tedy těžké vymánil se z nesvěprávnosti, jež se mu stala takřka druhou přirozeností. Dokonce se mu v ní zalíbilo a je zprvu opravdu neschopen používat svého vlastního rozumu, protože mu dosud nebylo dovoleno, aby to zkusil. Předpisy a pravidla, tyto mechanické nástroje rozumného používání, či spíše zneužívání jeho přirozených vloh, představují okovy jeho přetvárající nesvěprávnosti. A kdyby se jí někdo přece jen zbavil, udělal by přesto i přes nejuzáší příkop jen nejistý skok, protože na takový svobodný pohyb není zvyklý. Proto je jen málo lidí, kterým se podařilo vymánil se samostatným zpracováním svého ducha z nesvěprávnosti, a přesto jít pevným krokem.

Spíše je možné, že se samo osvítil určitě publikum, ano, je to takřka nevyhnutelné. Neboť tu se najde vždy několik samostatně myslících lidí, dokonce i mezi dosazenými poručníky davu, kteří budou - když byli sami shodli jasně nesvěprávnosti - šířit ducha rozumného očišťování své vlastní hodnoty a přesvědčení o povolanosti všech lidí k samostatnému myšlení. Na tom je zvláštní to, že publikum, které jimi bylo předtím pod toto jasně přivedeno, je potom samo nutí, aby pod ním zůstali, je-li k tomu podněcováno některými ze svých poručníků, kteří jsou sami jakéhokoliv osvěcení neschopni. Proto je tak škodlivé šířit předsudky: nakonec se vymstí i na těch, kteří, nebo jejichž předchůdci byli jejich příčinou. Revoluce se snad lze zbavit osobního despotismu nebo vykoristování a zvláště, nikdy jí však nedosáhneme opravdové reformy myšlení; nástrojem ovládnutí bezmyslenkovitého davu budou nové předsudky stejně, jako jimi byly ty staré.

K tomuto osvěcení ale není třeba ničeho jiného než svobody; a síce toho nejneškodnějšího ze všeho toho, co lze nazvat svobodou, totiž svobody užívání ve všem veřejně svého rozumu. Ze všech stran však slyším křičet: nerozumujte, platte! Důstojník říká: nerozumujte, excercitujte! Berní úředník: nerozumujte, platte! Duchovní: nerozumujte, věřte! (Jen jeden jediný pán na světě říká: rozumujte, jak chcete a o čem chcete, ale poslouchejte!) Ve všech těchto případech jde o omezení svobody. Ale, které omezení svobody je přece každou osvěcení? A které ne, které je mu dokonce na prospěch? - Odpoví-

dám: veřejně užívání vlastního rozumu musí být vždycky svobodné a jen ono může přinést osvěcení mezi lidmi; naproti tomu soukromé používání rozumu lze velmi omezit, aniž by to nějak zvlášť překáželo pokroku osvěcení. Veřejným užíváním vlastního rozumu však rozumím takové, při kterém někdo užívá svého rozumu jako učence před celou veřejností čtenářského světa. Jeho soukromým užíváním nazývám, když smí užít svého rozumu v nějaké svěcené mu občanské funkci či úřadě. V mnoha záležitostech, které se dotýkají zájmů obce, je ovšem nezbytný určitý mechanismus, vzhledem k němuž se musejí někteří členové obce chovat pouze pasivně, aby byli vládou pomoci umělé jednomyslnosti přidrženi k veřejným účelům, anebo aby jim bylo aspoň zabráněno lyto účely mařit. Zde potom ovšem není dovoleno rozhodovat, nýbrž musí se poslouchat. Pokud se ale taková součáska stroje zároveň považuje za člena celé obce, ano, celé světoobčanské společnosti, a osobuje si tak statut učence, který se obrací svými spisy na veřejnost ve vlastním smyslu slova, může ovšem rozumovat, aniž by tím trpěly záležitosti, k nimž je zčásti nasazen jako pasivní člen. Tak by například bylo velice škodlivé, kdyby chtěl důstojník, který dostal od svého představeného určitý rozkaz, ve službě mudrovat o jeho účelnosti a užitečnosti; musí poslouchat! Nelze mu ale oprávněně bránit v tom, aby jako učence zaznamenával chyby ve válečné službě a předkládal své poznámky veřejnosti k posouzení. Občan nesmí odpirat placení uložených mu daní; prosofická kritika takových povinností, když je má plnit, může být dokonce potrestána jako veřejné pobuřování (způsobité vyvolat obecnou neposlušnost). Tyž občan nicméně nejedná v rozporu se svou povinností, když jako učence veřejně vyjadřuje své myšlenky o nevhodnosti nebo i nespravedlnosti vypsaných daní. Podobně je duchovní povinen upravit svůj výklad pro své žáky v hodinách katechismu a pro svou obec věřících podle symbolu³ církve, které slouží, neboť pod touto podmínkou byl přijat. Ale jako učence má naprosto svobodu, ano, je dokonce povolán k tomu, aby publiku sděloval všechny své pečlivě zvážené a dobře míněné názory na nedostatky onoho symbolu a své návrhy na lepší uspořádání náboženství a církve. Není na tom také nic, co by bylo možno přičítat k tíži jeho svědomí. Neboť to, co učí z titulu svého úřadu, jako funkcionář církve, podává jako něco, co nemá volnost vykládat podle svého

³ Termín "symbol" užívá Kanti jako zkratku pro tzv. symbolické knihy, tj. oficiální vyznání víry určité církve. Pro katolíky jsou to kánony a dekrece Tridentinského koncilu (1564), pro německé protestanty oba Lutherovy katechismy (1529), resp. Augšpurské vyznání víry (1530); (pozn. překl.).

vlastního dobrého zdání, nýbrž co byl zjednan učí podle předpisů a jménem něčoho jiného. Řekne: Naše církve učí to a to; a toto jsou důkazy, které přitom církve používá. Potom vyvodí pro svou obec veškerý praktický užitek z těchto ustanovení (která by třeba sám s plným přesvědčením nepodepsal), protože není zcela nemožné, že je v nich obsažena pravda, v každém případě se v nich aspoň nenaachází nic, co by vnitřnímu náboženství odporovalo. Neboť kdyby si myslel, že tam něco takového našel, nemohl by s dobrým svědomím vykonávat svůj úřad a musel by ho složit. Použití rozumu, k němu sahá pověřený učitel před svou obcí, je pouze soukromé, protože takové shromáždění je - ať sebevěšší - vždy jen domácím shromážděním, a pokud jde o ono použití, není tento učitel jako kněz svobodný a nesmí ani být svobodný, protože vykonává jen cizí zadání. Naproti tomu jako učence, který mluví k veřejnosti ve vlastním smyslu slova, totiž ke světu, a užívá tedy jako duchovní svého rozumu veřejně, těší se neomezené svobodě uplatňovat svůj rozum a mluvit za svou vlastní osobu. Neboť, že by i poručici lidu (v duchovních věcech) sami měli být opět nesvěprávní, je hloupost, která by vedla k zvětšení hlouposti.

Avšak nemělo by existovat nějaké shromáždění duchovních, například církevní sněm, nebo nějaká cihodná třída (classis, jak se mezi Holanďany sama označuje) oprávněná přisvědčit se zavázat věrností určitými neměnnými symboly, a vykonávat tak jakési stále poručnictví nad všemi svými údry a jejich prostřednictvím nad vším lidem, a dokonce toto poručnictví zvětšit? Pravím: To je zcela nemožné. Taková dohoda, jež by byla uzavřena jen proto, aby znemožňovala jakékoliv další osvěcování lidského rodu, by byla naprosto neplatná a nicotná, i kdyby byla stvrzena nejvyšší mocí, říšskými sněmy, a nejslavnostnějšími mírovými smlouvami. Žádná epocha se nemůže zavázat a zapřísahat, že uvede následující epochu do takového stavu, který by ji znemožnil rozšiřovat její poznatky (zejména ty nejdůležitější), očišťovat je od omylů, a vůbec postupovat v osvětě kupředu. Byl by to zločin proti lidské přirozenosti, jejíž původní určení tkví právě v tomto postupu vpřed; a naši potomci jsou plně oprávněni zavrhnout ona usnesení, protože byla přijata proti všemu právu a bezbožným způsobem. Zkušebním kamenem všeho toho, co může být ustanoveno jako zákon pro lid, je otázka, zda by si takový zákon mohl uložit nějaký lid sám. Na určitou krátkou dobu a v očekávání nějakého lepšího zákona by to jistě bylo možné, aby byl nastolen určitý pořádek; zároveň by ale bylo ponecháno každému občanovi, zejména každému duchovnímu, na vůli, aby jakožto učence veřejně, tj. prostřednictvím spisů, vyjadřoval své poznámky o nedostatecích stávajícího zřízení, přičemž by zavedený pořádek stále trval, dokud by se nahlédnutí povahy těchto věcí tak

dalece veřejně nerozšířilo a neověřilo, že by mohli spojením svých hlasů (i když ne hned všech) přednést před trůn návrh, aby vzal v ochranu ty obce, které by se dohodly podle svých pojmů a lepšího poznání na změněném uspořádání náboženských záležitostí, aniž by ale překážely těm, kdo chtějí nechat vše při starém. Avšak dohodnout se na nějakém strnulém, nikým veřejně nezpochybnitelném stavu náboženství, byť i jen na dobu jednoho lidského života, a zmařit tak určitý časový úsek v postupu lidstva k naprávě a učení ho neplodným, a tím pro potomstvo dokonce škodlivým, je naprosto nepřipustné. Člověk sice může pro svou osobu, ale i pak jen na určitý čas, odložit své osvěcení v tom, co by měl vědět; avšak zcela se ho zříkat, ať už pro svou osobu, tím spíše pak pro své potomstvo, znamenalo by porušovat a pošlapávat posvátná lidská práva. Avšak co se o sobě nesmí usněst ani národ sám, to smí tím méně o národu rozhodnout panovník; neboť jeho zákonodánná autorita spočívá právě v tom, že ve své vůli sjednocuje úhrynnou vůli národa. Dohlíželi-li jen na to, aby každé opravdové či domnělé zlepšení bylo v souladu s občanským zřízením, může jinak nechat své poddané, aby dělali pro spásu svých duší, co považují sami za nutné; do toho mu není. Musí ale zaměřit tomu, aby jeden druhému násilím nebránili usilovat podle všech svých schopností o určení a zajištění své spásy. Majestátu panovníka škodí dokonce i to, když se do toho vměšuje tím, že považuje za nutné podrobovat dohledu své vlády spisy, v nichž se jeho poddaní pokoušejí ujasnit si své názory, a rovněž, když tak činí z vlastního nejvyššího rozhodnutí, čímž se vystavuje výjce: Caesar non est supra grammaticos, a také, ba ještě mnohem více, když svou nejvyšší moc snižuje tak hluboko, že ve svém státě podporuje duchovní despotismus několika tyránů proti ostatním svým poddaným.

Klade-li se otázka, zda nyní žijeme v osvěceném věku, odpověď zní: ne. Jistě ale žijeme ve věku osvěcování. K tomu, aby lidé - jak se teď věci mají - byli jako celek v stavu, nebo i jen mohli do něho být uvedeni, kdy by dovedli ve věcech náboženství dobře a spolehlivě používat svého vlastního rozumu, k tomu chybí ještě velmi mnoho. Avšak, že se jim nyní otevírá volné pole, aby se k tomu svobodně pracovali, a že překážek bránících jejich všeobecnému osvěcení neboli jejich vymanění se z nesvěprávnosti, kterou sami zavinipli, pozvolna ubývá, o tom máme přece jen zřetelná znamení. V tomto ohledu je tento náš věk věkem osvěcenství neboli věkem Bedřicha II.

Kníže, který se nedomnívá, že je pod jeho důstojností říci, že považuje za svou povinnost v náboženských věcech lidem nic nepředepisovat, nýbrž ponechat jim naprostou svobodu; který pro sebe odmítá dokonce i pyšné jméno

tolerance,⁴ je sám osvícený a zaslouží si, aby byl vděčným světem, přítomným i budoucím, oslavován jako ten, jenž jako první zbavil lidský rod nesvéprávnosti, přinejmenším z hlediska vlády, a dovolil každému, aby ve všech záležitostech svědomí používal svého vlastního rozumu. Pod jeho vládou směl účelovně duchovní jakožto učenci, aniž by to bylo na újmu jejich úředních povinností, svobodně a veřejně předkládat své souady a náhledy odchylnější se tu a tam od přijatého symbolu; tím spíš to smí činiti každý jiný, kdo není omezován žádnou úřední povinností. Tento duch svobody se šíří i za hranicemi, dokonce i tam, kde musí zápasit s vnějším odporem vlády, která sama sobě nerozumí. Vždyť ta má před sebou zářivý příklad, že od svobody se není třeba ničeho obávat, pokud jde o veřejný klid a jednotu obce. Lidé se sami od sebe pomalu vymani z hrubé nevědomosti, pakliže nevytváříme zaměrně umělé překážky, abychom je v ni udrželi.

Položil jsem těžisko osvícenství, vykročení lidí z jejich jimi samými zaviněné nesvéprávnosti, především do věci náboženských, protože ve věcech umění a vědy nemají naši vládcí zájem vystupovat v roli poručníků nad svými poddanými; nadto je ona nesvéprávnost nejen neškodlivější, ale také ze všech nejvíce zneuctvující. Ale způsob myšlení hlavy státu, která je nakloněna té první svobodě, jde ještě dál, a nahlíží dokonce, že i v případě zákonodárství nehrozí žádné nebezpečí, dovolí-li svým poddaným, aby veřejně užívali vlastního rozumu a veřejně předkládali světu své myšlenky o jeho lepším uspořádání, dokonce i s upřímnou kritikou existujícího zákonodárství. V tom máme zářivý příklad postoje, kdy ještě žádný panovník nepředešel toho, kterého uctíváme my!

Avšak také jen ten, kdo se nebójí - sám jsa osvícený - slůnu, a zároveň má k zajištění veřejného pokoje po ruce dobře vycvičené početné vojsko, může říci to, čeho se republika nemůže odvážit: rozumuje, jak chcete a o čem chcete, jen poslouchejte! Zde se ukazuje zarážející, neočekávaný běh lidských věcí, jako je v něm ostatně i jinak, když ho pozorujeme ve velkém, téměř vše paradoxní. Vyšší stupeň občanské svobody se zdá být svobodě ducha lidu na prospěch, a přece ji vyvíčuje nepřekročitelné meze; nižší stupeň svobody pro něho vytváří naproti tomu prostor, aby se rozšířil podle všech svých schopností. Když byla příroda rozvinula pod touto tvrdou slup-

⁴ Problém interpretace tohoto místa se sial slovenskému překladateli podnětem k pozoruhodné úvaze o ambivalentnosti Kantova postoje k osvícenství Beatriča H. Srn. Bžoch, A... *Immanet Kant alebo otázka na odpor, čo je to osvícenstvo*. Bratislava, Romboid 1993, s. 50 an. (Za upozornění na tento článek děkuji dr. St. Poláškov; pozn. překl.)

kou jádro, o které nejněžněji pečujeme, totiž sklon a povolání člověka k svobodnému myšlení, působí toto jádro pomalu zpět na smýšlení lidu (čímž se lid stává stále způsobilějším svobodně jednat), a posléze dokonce i na zásady vlády, která sama sledává, že je pro ni prospěšnější zacházet s člověkem, který je přece něco víc než stroj, způsobem odpovídajícím jeho důstojnosti.⁵

Přeložil Jaromír Loužil

KOMENTÁŘ KE KANTOVU VERENĚMU UŽÍVÁNÍ ROZUMU

Kantova odpověď na otázku, co je osvícenství, je příležitostný článek, kterým Kant přispěl do diskuse podtitulem *Essays*en Berlinische Monatschrift. Na první pohled se může zdát, že článek stojí na okraji Kantova díla. Nepřináší žádný fundamentální filosofický výkon a Kant v něm zdánlivě jen prohlubuje Friedrichovu tezi utřenou podláním jeho osvíceného veličenstva: přemýšlej, ale poslouchej!

Jenomže se ukazuje, že článek je v mnohém ohledu pozoruhodný a velice závažný, protože uvádí celý Kantův filosofický výkon do širších dobových a kulturních souvislostí, a nejenom výkon Kantův. Článek je sebereflexí osvícenství a pokouší se na poměrně malé ploše, ale velice systematicky charakterizovat duchovní potenciál osvícenství, řekněme jeho emancipační projekt. Přitom Kant tento projekt poněkud proměňuje s ohledem na německé poměry a zároveň dává určitý smysl světu vlastním kritickým výkonu ve filosofii.

Populární je článek zvláště díky svému prvotnímu odstavec, kde je uvedena známá a často citovaná opakování definice osvícenství, až se zdá, jako by Kant více než první odstavec nenapsal. Klíč k pochopení Kantovy úvahy je ovšem až na dalších stránkách, kde Kant rozlišuje mezi veřejným a soukromým užíváním rozumu.

Soukromé užívání rozumu, když mám zadané cíle a hledám vhodné prostředky na jejich dosažení: když jsem v úřadě a užívám rozumu k plnění úředních funkcí, když někde pracuji a snažím se zajistit si tak obživu apod. (v poněkud jiném diskursu je tento rozum nazván *instrumentální*). Veřejné užívání rozumu naproti tomu přetváří tuto pragmatickou rovnou lidského snažení a života, zakládá jinou skutečnost, skutečnost veřejnou, v níž člověk vstupuje do jiných vztahů než na úřadě či v zaměstnání, zde vystupuje jako rozumná, svobodná a morální bytost, rovná všem ostatním.

⁵ V *Beschung*en *wochenliche Nachrichten* z. 13. září (1784) čtu dnes 30. anonci zářijového čísla *Berlinische Monatschrift*, v němž je ohlášena odpověď pana Mendelssohna na tužší otázku. Tato odpověď se mně ještě nedostala do rukou, jinak bych zadržel tuou svou, která nechtí tu nyní stojí jako příklad, jak dalece může náhoda způsobit shodu myšlenek: (pozn. I. Kana).